КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.3.18

УДК 349.3

Богатирьов І. Г.,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри кримінального права
та кримінології
Університету державної фіскальної
служби України
ORCID ID: 0000-0003-4001-7256

ГЕНЕЗИС ДОМАШНЬОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

У статті вперше розкрито генезис домашньої злочинності в Україні в контексті кримінологічного дослідження. Зазначено, що первинні паростки знань про домашню злочинність були закладені зарубіжними вченими в рамках сімейної кримінології. Обґрунтовано думку, що явище домашня злочинність міцно вкоренилося у свідомості людини саме у ХХІ столітті.

Ключові слова: генезис; домашня злочинність; кримінологічна наука; сімейна кримінологія.

В статье впервые раскрыто генезис домашней преступности в Украине. Доказано, первичные ростки знаний о которой были заложены зарубежными учеными в рамках семейной криминологии. Обосновано мнение, что явление домашней преступности прочно укоренилось в сознании человека именно в ХХІ веке.

Ключевые слова: генезис; домашняя преступность; криминологическая наука; семейная криминология.

Постановка проблеми. Ідея відображення у науковій праці генезису домашньої злочинності в Україні виникла не випадково. Її обумовило те, що домашня злочинність зародилася на кримінологічному матеріалі наукових розвідок вітчизняних вчених розпочинаючи за часів незалежної України, але свого осмислення вона набула у ХХІ столітті з прийняттям Верховною Радою України у 2017 році нового Закону України

«Про запобігання та протидію домашньому насильству» та внесенням змін і доповнень до Кримінального кодексу України.

Проблема домашньої злочинності в Україні в значній мірі спричинена умовами перехідного стану нашого суспільства, невизначеністю на даному етапі його ціннісної системи, кризою духовних підвалин життя людей. Водночас, дана проблема взагалі тривалий час замовчу-

валася. І пов'язано це було з тим, що за радянські часи така злочинність по ідеологічними мотивам не могла бути, а з іншого боку, ментальність значної частини українського суспільства, була такою, коли прояви домашньої злочинності не могли бути надбанням публічності.

У цій науковій статті ми здійснили спробу започаткувати новий фундаментальний навчальний курс «Домашня злочинність в Україні: протидія та запобігання» та змінити традиційні підходи до вивчення та оцінки причин, що специфічно відображаються в явищі даної злочинності.

Започаткування саме на науковому рівні дослідження домашньої злочинності обумовила вибір теми цієї наукової статті.

Постановка завдання. На підставі аналізу наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених виокремити новий напрям у кримінології – домашню злочинність в Україні та розкрити її генезис. Вбачається, що він і надалі буде розвиватися в її рамках як самостійний напрям, галузь або приватна теорія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як засвідчили результати вивчення наукової літератури з даної проблематики її активно та продуктивно розробляють як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Зокрема, серед українських науковців варто виділити праці: О. І. Белової, А. Б. Благої, І. Г. Богатирьова, О. В. Бойко, Б. М. Головіна, О. М. Джужі, Г. В. Дідківської, О. І. Зазимко, О. В. Ковальнової, О. Д. Коломойця, Л. В. Крижної, М. Г. Кузнецова, Н. В. Лесько, С. В. Романцевої, М. Ю. Самченко, та зарубіжних вчених А. А. Ахматової, Г. М. Іляшенка,

Д. О. Корецького, В. П. Мелешко, Г. М. Міньковського, О. В. Старкова, Д. О. Шестакова та ін.

Виклад основного матеріалу. Злочинність в Україні, пронизуючі різні сфери суспільного буття, на жаль, не обійшла й домашню сферу. Домашня злочинність – це окремий напрям кримінології, що вивчає особу кривдника, причини і умови такої злочинності, шляхи і засоби її протидії та запобігання.

Домашня злочинність та її генезис належить до числа тих питань, які вивчаються поверхово у працях як вітчизняних, так зарубіжних вчених. А тому, аналіз сучасного стану домашньої злочинності, а також вироблення на цій основі пропозицій для вдосконалення законодавства у вказаній сфері є вкрай важливим і необхідним. Адже, домашня злочинність, вироблення напрямів її протидії та запобігання потребує окремого ретельного вивчення, з урахуванням усіх особливостей сьогодення.

Вважається, що перші історичні паростки про домашню злочинність в рамках сімейної кримінології були закладені зарубіжними вченими у 70-х роках ХХ століття.

Зокрема, саме наукова школа професора Д. О. Шестакова підняла пласт проблем, серед яких: вивчення взаємовідносин інституту сім'ї і злочинності; існування потреби в обґрунтуванні внутрішньо сімейних стосунків, які, до речі, призводять до порушення права і свобод членів родини; вплив сім'ї на неповнолітніх та на окремі види злочинної діяльності (насильницьку, корисну, організовану, корупційну тощо). Предметом дослідження також даної наукової школи стало питання запобігання

злочинності шляхом впливу на неї сім'ї [1, с. 10].

І хоча в Україні вітчизняними вченими кримінологічного спрямування не ставилося однозначного питання щодо виокремлення домашньої злочинності як нового напрямку в кримінології, це не означає, що домашня злочинність повністю замовчувалася, а науковці оминали її дослідження. Навпаки за роки незалежності України такі дослідження набули системного характеру.

Зокрема, вважаємо передумовою дослідження домашньої злочинності в Україні стали наукові праці таких відомих вітчизняних вчених як: 1) Л. В. Крижної «Попередження злочинам, що вчиняються у сфері сімейно-побутових відносин» (2000 р.); 2) Б. М. Головкина «Сімейно-побутові конфлікти в системі детермінації умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень» (2002 р.); 3) О. І. Белової «Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх» (2006 р.); 4) О. В. Ковальнової «Діяльність служби дільничних офіцерів міліції щодо попередження насильству в сім'ї» (2008 р.); 5) О. І. Зазимко «Кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання подружнім вбивствам» (2010 р.); 6) О. Д. Коломойця «Адміністративно-правове регулювання відповідальності за вчинення насильства у сім'ї, невиконання захисного припису або не проходження корекційної програми» (2010 р.); 7) М. Ю. Самченко «Кримінологічна характеристика та попередження сімейному насильству щодо неповнолітніх» (2011 р.); 8) О. В. Бойко «Насильство в сім'ї: соціологічний аналіз явища» (2003 р.); 9) А. Б. Благої «На-

сильство в сім'ї: кримінологічний вимір, детермінація, запобігання» (2015 р.); 10) С. В. Романцева «Запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні» (2018 р.); 11) Н. В. Лесько «Адміністративно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій» (2019 р.); 12) М. Г. Кузнєцова «Домашнє насильство: кримінологічна характеристика та запобігання» (2019 р.). Саме їх здобутки та науковий пошук у цій сфері заклали підвалини запровадження в Україні нового курсу в кримінології – домашня злочинності.

Варто також зазначити, що вітчизняні вчені Національної академії внутрішніх справ у 2014 році видали навчальний посібник «Кримінологія» у якому розглянули, у тому числі, й сімейну кримінологію, під якою автори пропонують розуміти галузь загальної кримінології, яка вивчає причини та умови виникнення масової злочинної поведінки в сімейних відносинах, внутрішньо сімейні злочини, а також реакцію на вищезазначені злочини суспільства з метою нейтралізації злочинності. Для визначення даної наукової галузі вони запропонували також власну назву «Кримінологія сімейних відносин» [2, с. 82].

Доцільно звернути увагу і на монографію вітчизняного вченого харківської школи кримінологів Б. М. Головкина «Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері» у якій автор у 2004 році висвітлив кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що

вчиняються у сімейно-побутовій сфері. У роботі дається розгорнута кримінологічна характеристика вказаної категорії злочинів, показуються їх сучасні тенденції та особливості. Значна увага приділяється дослідженню проблеми криміногенних сімейно-побутових конфліктів та їх ролі у генезисі умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень. Пропонується комплекс заходів протидії зазначеним видам протиправних посягань [3, с. 1].

Цікавою в контексті дослідження домашньої злочинності є монографія вітчизняної вченої Г. В. Дідківської «Криміногенність сім'ї як фактор злочинності неповнолітніх», у якій авторка піддала ґрунтовному аналізу стан та тенденції розвитку злочинності неповнолітніх в Україні, охарактеризувала криміногенність сім'ї, виокремила окремі її прояви. Це дозволило авторці висвітлити необхідність зміни підходів до організації заходів по запобіганню злочинності неповнолітніх, вироблення конкретних рекомендацій по вдосконаленню кримінального законодавства і правозастосовчої практики у сфері охорони інтересів сім'ї [4, с. 3–7].

Вітчизняними кримінологами проблема домашньої злочинності розглядається в Особливій частині Кримінології окремим розділом, і взагалі має дещо іншу назву: «Насильницька злочинність проти життя і здоров'я особи та її запобігання» [5, с. 5.]; «Сімейно-побутова злочинність» [6, с. 265].

За останні п'ять років ситуація різко змінилася, й сьогодні з боку засобів масової інформації, державних і громадських інституцій інтерес до проблеми домашньої злочинності

різко зріс. А це в умовах криміналізації даної сфери свідчить про його актуальність, теоретичну та практичну значущість.

До речі, саме у XXI столітті домашня злочинність міцно вкоренилася у свідомості людини. За таких умов проблема вчинення злочинів у сім'ї сьогодні пов'язана із найважливішим завданням української держави – захистом прав людини і прав дитини, зокрема, оскільки від цього залежить майбутнє нашої держави.

У рамках наукової школи «Інтелект» професора Богатирьова Івана Григоровича на кафедрі кримінального права та кримінології Університету державної фіскальної служби України у 2017 році було започатковано фундаментальний напрямок кримінологічного дослідження «Домашня злочинність: протидія та запобігання».

У межах цього дослідження членом вказаної наукової школи М. Г. Кузнецовим було проведено ґрунтовне дослідження «Домашнє насильство: кримінологічна характеристика та запобігання», в якому автором встановлено, що для пізнання генези будь-якого злочинного посягання, зокрема, й домашнього насильства, недостатньо обмежуватися вивченням особистості лише кривдника такого насильства, оскільки відомо, як зазначає дослідник, що в ряді випадків остаточне прийняття рішення про вчинення злочину у сімейній сфері залежить від поведінки потерпілого [7, с. 136].

Професорсько-викладацьким складом кафедри кримінального права та кримінології Університету державної фіскальної служби України та науковою школою «Інтелект» також здійснюється поглиблений

аналіз законодавчої бази у цій сфері, напрацьовується емпірична база дослідження. Більше того, проведені дослідження у вказаній сфері свідчать, що проблема в сім'ї, зміна сімейних традицій і звичаїв, не захищеність членів сім'ї від кривдника породжує в суспільстві неповагу до закону, відтворює свавілля до правової культури, охоплює собою вчинення низки інших злочинів тощо.

Звертає на себе увагу також проблема неналежної організації з боку правоохоронних органів запобіжної роботи в царині запобігання домашній злочинності та відсутність науково обґрунтованих рекомендацій з цього приводу. Основною причиною цього процесу стало те, що проблема домашньої злочинності тривалий час в Україні була міцно прихована заборонаю втручання держави в особисте та приватне життя осіб. Водночас і члени сім'ї не бажали виносити цю проблему на осуд суспільства.

Але враховуючи той факт, що сучасна правова доктрина, міжнародне право та європейська конвенційна спадщина, сконцентрована в практиці Європейського суду з прав людини, однозначно стали на позицію, що основоположними правами кожної людини є невід'ємне право на життя, свободу та особисту недоторканість, повагу до її честі та гідності, а заборона тортур, примусової праці та дискримінації становить основу правового статусу людини в цивілізованому суспільстві. Це означає, що будь-яка особа незалежно від статі, віку, стану здоров'я чи будь-яких інших чинників має право на ефективний захист від злочинних посягань кривдника в даній сфері. Такий підхід поклав на державу позитивні

зобов'язання створити ефективну систему протидії та запобігання домашній злочинності.

В Україні її підвалини було закладено спочатку 15 листопада 2001 року прийняттям Верховною Радою України Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», який і визначив правові та організаційні основи попередження насильства в сім'ї, а також органи та установи, на які покладається здійснення заходів із запобігання та протидії насильству в сім'ї.

Пройшло майже сімнадцять років і Верховною Радою України у 2018 році був прийнятий новий Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [8]. Цей Закон також визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства.

Вказаний законодавчий акт є кращим ніж попередній, виходячи з того, що відтепер будь-який злочин, який вчиняється в сім'ї, вважатиметься обтяжуючою обставиною, а тому покарання за нього буде більшим, аніж якби жертвою такого злочину стала випадкова людина. Крім того, домашнім насильством вважаються не лише побої, а й психологічний тиск, примус до інтимних стосунків, обмеження у фінансах на елементарні потреби.

Якщо раніше за такі дії органи поліції могли тільки затримувати винного на три години, то тепер йому загрожуватиме покарання до двох років позбавлення волі. Таким чи-

ном, даний закон заклав підвалини появи в Україні такого поняття як домашня злочинність. Варто також відмітити, що з 2019 року за домашнє насилля передбачений не штраф «15 діб», а кримінальна відповідальність. Також мають бути створені притулки для жертв насилля.

У новому законі також передбачено, що поліцейські, які прибули на виклик у зв'язку з вчиненням домашнього насильства, повинні оцінити ризики повторного насильства і в разі потреби застосувати терміновий заборонний припис. Це означає, що кривдника можуть зобов'язати негайно залишити оселю, заборонити наближатися до жертви на певну відстань.

При винесенні термінового заборонного припису пріоритет надається безпеці постраждалої особи. Це стосується й місця спільного проживання постраждалої особи та кривдника – незалежно від їхніх майнових прав на відповідне житлове приміщення.

Кривдникові можуть також заборонити листуватися чи телефонувати жертві, або ж переступати поріг дому, де вона живе. Максимальний строк дії такого обмежувального припису, який виносять поліцейські,

– десять днів. Обмежувальний припис видається в суді на строк від одного до шести місяців. Але рішенням суду його може бути продовжено навіть до року.

Отже, вирішальна роль в системі протидії та запобіганні домашній злочинності належать саме суду як єдиному органу, уповноваженому притягати кривдників до різних видів юридичної відповідальності за вчинення правопорушень у даній сфері. До речі, провідна роль суду в механізмі протидії та запобігання домашній злочинності підкреслюється й міжнародними стандартами в цій сфері.

Висновки. Таким чином, з'ясування змісту генезу домашньої злочинності в Україні важливе не тільки з точки зору наукового пізнання, а й з точки зору практичної значимості її протидії та запобігання. До того ж запропонований нами навчальний курсу «Домашня злочинність в Україні: протидія та запобігання» можна вважати виправданим, у зв'язку із значною поширеністю домашньої злочинності, а також бажанням загострити інтерес до неї з метою подальших теоретичних і практичних розвідок з означеної проблематики.

Список використаних джерел

1. Шестаков Д. А. Четверть века семейной криминологии (криминофамилистики) в России: итоги и перспективы. *Криминология : вчера, сегодня, завтра. Труды Санкт-Петербургского криминологического клуба*. 2002. № 1 (2). С. 9–33.
2. Криминологія: навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, Ю. Ф. Іванов; За заг. ред О. М. Джужа. Київ : Прецедент. 2004. 208 с.
3. Головкін Б. М. Криминологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері : монографія. Харків : ППВ «Нове слово». 2004. 252 с.
4. Дідківська Г. В. Криминогенність сім'ї як фактор злочинності неповнолітніх: монографія. Київ : Центр учбової літератури. 2016. 204 с.

5. Кримінологія : підручник; За ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків : Право. 2014. 440 с.
6. Кримінологія підручник. За ред. І. Г. Богатирьова, В. В. Топчія. Київ : ВД Дакор. 2018. 532 с.
7. Кузнецов М. Г. Віктимологічний портрет жертви домашнього насильства, що є небезпечним для життя. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 1(7). С. 136–145. DOI: <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2019.1.12>
8. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07 груд. 2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 05.11.2019).

References

1. Shestakov, D. (2002). Quarter century of family criminology (criminophamilitiks) in Russia: results and prospects. *Criminology: yesterday, today, tomorrow*. Works of the St. Petersburg Criminological Club, 2002, 1(2), 9–33 [in Russian].
2. Juja, A. (Red.). (2004). *Criminology: study manual*. Kiev: Precedent [in Ukrainian].
3. Golovkin, B. (2004). *Criminological problems of intentional murder and serious bodily harm, which are committed in the family sphere*. Kharkov: PPV «New Word» [in Ukrainian].
4. Didkivskaya, G. (2016). *Criminogenicity of the family as a factor of juvenile delinquency*. Kiev: Center of educational literature [in Ukrainian].
5. Golina, V., Golovkin, B. (Ed.). (2014). *Criminology*. Kharkov: Law [in Ukrainian].
6. Bohatyrev, I., Topchij, V. (Ed.). (2018). *Criminology*. Kiev: VD Dacor [in Ukrainian].
7. Kuznetsov, M. (2019). Victimological portrait of the victim of domestic violence, which is dangerous for life. *Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine*, 1(7), 136–145 DOI: <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2019.1.12> [in Ukrainian].

I. Bohatyrov, Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Professor of the Department criminal law and criminology of the University of the State Fiscal Service of Ukraine
ORCID ID: 0000-0003-4001-7256

Genesis of domestic crime in Ukraine

The article first revealed the genesis of domestic crime in Ukraine. Domestic crime has been proven to be part of criminological science. It is noted that the primary sprouts about domestic crime were laid by foreign scientists within the framework of family criminology. The foreword of the emergence of knowledge about domestic crime in Ukraine was scientific research of our scientists. It is reasonable to believe that the phenomenon of domestic crime was firmly rooted in human consciousness in the XXI century.

Within the framework of the study of this problem, the fundamental direction of the criminological research “Domestic crime: counteraction and prevention” was initiated. A thorough study “Domestic Violence: Criminological Characteristics and Prevention” was conducted, which found that to study the genesis of any criminal assault, including domestic violence, it is not enough to limit the study of the identi-

ty of only the perpetrator of such violence, as it is known as noted, in some cases the final decision to commit a crime in the family sphere depends on the victim's behavior.

Thus, the elucidation of the content of the genesis of domestic crime in Ukraine is important not only in terms of scientific knowledge but also in terms of the practical importance of its counteraction and prevention. In addition, our proposed course on “Domestic Crime in Ukraine: Combating and Preventing” can be considered justified in view of the high prevalence of domestic crime, as well as the desire to intensify its interest for further theoretical and practical exploration of the issues identified.

Keywords: *genesis; domestic crime; criminological science; family criminology.*